„...hledal Smrž vhodný příměr“
(aneb Jak české deníky uvozují přímou řeč)

Zhruba dva kroky dělily v pondělí vpodvečer 48letého Liberečana Pavla Smrže takřka od jisté smrti. Ve chvíli, kdy vstupoval na dřevěnou verandu starého činžovního domu v centru Liberce, necelé dva metry od něho udeřil blesk. Výboj zasáhl stoletý kaštan a vzápětí přepětí v síti zničilo nájemníkům domu veškerou elektroniku.

Vedle zpráv o politickém a společenském dění ve světě a v Česku uveřejňují české deníky i zprávy o událostech, které jsou méně důležité, ale zato se svých aktérů bezprostředněji osobně dotýkají. Aktéři arci podstatní nejsou, podstatné je, že se s nimi může identifikovat čtenář. Bývají to osobní svědectví o katastrofách, zprávy o šťastných nebo i nešťastných náhodách, o překonaných obtížích a osobních vítězstvích, příběhy lidí postižených byrokracií atd. atd. Takové texty bývají často umisťovány na titulní stranu (ale málokdy na ní končí) a nezřídka jsou od ostatních zpráv odlišeny např. typem písma (což se může týkat třeba jen jejich titulku). Odlišná funkce a tematika takových textů se odráží i v jejich odlišné stylové charakteristice. Kupříkladu se v nich zvyšuje podíl vyprávěcího slohového postupu na úkor postupu informačního. Protože se čtenář má identifikovat s hlavní postavou, velmi často je ve zvýšené míře podávána řeč této postavy, a to nejčastěji jako řeč přímá.

„Vešel jsem zrovna na verandu. Najednou jsem uviděl oslepující záři jako z reflektorů a uslyšel ohlušující ránu. Vůbec jsem nevěděl, co se děje, protože se začal sypat nejrůznější marast ze stromů, okapů a i na chodbách,“ začal svoje vyprávění Smrž.

Přímou řeč samozřejmě nacházíme běžně i v textech čistě informačního, zpravodajského charakteru. Od přímé řeči v příběhových textech se však v jedné věci výrazně liší: totiž ve způsobu, jakým je uvozována.

Když po chvíli apokalypsa ustala, odvážil se vyjít před dům a uviděl doutnající starý kaštan. U paty stromu výboj blesku vyhloubil asi patnáct centimetrů hlubokou jamku. „Vypadalo to, jako kdyby tam pes vyhrabal díru," hledal Smrž vhodný příměr.

Ve zpravodajských textech tvoří typickou rámcovou větu některé neutrální, obyčejné sloveso pravení a (rozvité) substantivum, zpravidla vlastní jméno, které označuje původce tohoto pravení, mluvčího. Je-li týž mluvčí citován víckrát za sebou, v nepočáteční rámcové větě je buď vynechána podmětová část, nebo není řeč uvozena vůbec. K nejčastějším slovesům pravení zde patří *řekl(a), uvedl(a), říká, dodal(a), prohlásil(a), vysvětluje, tvrdí/tvrdil(a), přiznal(a)* a další.

Vzápětí na něho čekalo další nemilé překvapení v bytě. Výboj totiž způsobil značné přepětí v zásuvkovém obvodu elektrické sítě a zničil veškerou elektroniku, která byla právě zapojena. „Přišel jsem o televizor, fax se záznamníkem, hi-fi věž a další vybavení. Škodu odhaduji asi na padesát tisíc korun," shrnul. Podobně na tom jsou i další nájemníci v domě.

Vedle příběhových textů se od zpráv liší, pokud jde o uvozování přímých řečí, i články ve sportovní rubrice. I v nich se potlačuje věcnost a neosobnost a posiluje zaujetí a barvitost slohu. Autoři těchto textů se snaží držet se základního pravidla, které se naučili ve škole v hodinách slohové výchovy: užívat bohatství slovní zásoby a nikdy se neopakovat. Ze dvou vydání denního tisku, a to z Práva z 29. srpna 2001 a z Lidových novin z 27. srpna 2001, jsme vypsali všechna slovesa tvořící jádro vět, které uvozují přímou řeč. V této funkci je užito celkem 117 různých slovesných lexémů, z toho plných 79, tj. přes dvě třetiny, je užito jen jednou. Tento poměr je do jisté míry ovlivněn tím, že 27. srpen bylo pondělí, kdy vychází v Lidových novinách rozsáhlá sportovní příloha.

Podle náměstka Letecké záchranné služby Libereckého kraje Stanislava Mackovíka měl muž obrovské štěstí. „Když už by nešlo o zásah přímo bleskem, tak ho mohlo zranit či zabít cokoli, co blesk v tu chvíli zdemoloval," podotkl.

V dosavadním textu byla řeč o slovesech pravení (verbech dicendi). Už sám počet 117 různých sloves v pouhých dvou vydáních novin však napovídá, že slovesa pravení nejsou výlučnou skupinou sloves, která se objevují v rámcových větách. Jsou zde zastoupena rovněž:

- slovesa myšlení a cítění (verba cogitandi et sentiendi): *domnívá se, všiml si, litoval, divil se, radoval se, zlobil se, je přesvědčen, přemítal, přál si, uvědomuje si* apod.;
- slovesa vyjadřující mimiku nebo gestikulaci doprovázející řečovou činnost: *mračil se, lomí rukama, pokýval hlavou, usmíval se, chmatla* (někoho za ruku);
- slovesa vyjadřující fázi řeči: *začal* (vyprávění), *pokračoval, uzavřel*;
- slovesa, která vyjadřují řečovou činnost až ve spojení s určitým objektovým doplněním: *pokládá řečnickou otázku, konkretizoval svá podezření*;
- slovesa, která vyjadřují činnost mluvčího předcházející jeho činnosti řečové nebo po ní následující: titulní *hledal vhodný příměr, odběhl* (se radovat);
- a konečně pozoruhodné spojení *odmítl odpovědět s tím, že*.

I mezi verby dicendi v širokém smyslu, tj. mezi slovesy, která vyjadřují řečovou činnost nebo činnost, při níž je užití jazyka jedním z možných prostředků[1], novináři nacházejí věru neotřelé (anebo naopak neváhají použít značně otřelé) výrazy. Pro ilustraci některé uveďme: *utrousil, přizvukuje, odtušil, glosoval, hlesl, hřímá/hřímal, opáčil, vysokým hlasem překřičela halas*.

Prožitý zážitek podle libereckého psychiatra Jaroslava Tržického může na člověku zanechat následky. „Někdy se člověk s šokovým stavem vyrovná dobře, ale může nastat postraumatická (sic!) *stresová situace, která na dotyčného dolehne po několika dnech anebo týdnech, když si uvědomí, co všechno se mohlo stát. To může vyvolat lehčí depresi či obavy z bouřky a podobně," uvedl Tržický.*

Náš článek si neklade za cíl popsaný stav hodnotit. Jsme si vědomi, že naše zjištění jsou jen povrchní a že materiál získaný ze dvou výtisků novin není reprezentativní. Uvozování přímých řečí v denním tisku by při seriózním výzkumu bylo navíc nutné analyzovat i v souvislosti s jinými formami podání řeči (vedle nepřímé se ve zmíněných vydáních denního tisku objevila i řeč nevlastní přímá a prvky řeči smíšené) a celkovou vyprávěcí (či zpravovací) perspektivou. Považujeme to za nadmíru zajímavý úkol a domníváme se, že ten, kdo by se ho ujal, by učinil záslužnou věc.

Jak Právu potvrdil meteorolog Bohumil Hubko z liberecké pobočky Českého hydrometeorologického ústavu v Ústí nad Labem, přecházela v pondělí nad Libercem bouřka. „Tady od nás na letišti, kde máme stanici, byla bouřka vzdálena asi dvě sekundy, takže to odpovídá tomu, že zasáhla střed města," potvrdil.

Rámcová věta, kterou jsme použili v titulu, pochází z textu Barbory Silné *Dva kroky ho dělily od smrti*, otištěného na stranách 1 a 2 deníku Právo 29. srpna 2001. Celý tento text zde citujeme, domnívajíce se, že jeho inspirační potenciál se zdaleka nevyčerpává tímto naším článkem. Mohli bychom upozornit na komický účinek hromadění příbuzných slov vedle sebe (*vzápětí přepětí, prožitý zážitek*), na opakování výrazů (*vzápětí* v prvním a čtvrtém odstavci; *potvrdil* v sedmém) a celých formulací (*zničil/o veškerou elektroniku* v prvním a čtvrtém odstavci; *energetici ne/jsou schopni přepětí zjistit* v osmém). Mohli bychom také spekulovat, co asi bylo pro pana Smrže horší: být málem zasažen bleskem a přijít o elektroniku, anebo přečíst si o sobě v Právu, že se neumím pořádně vyjadřovat, že mě čekají deprese a že mi paní redaktorka nevěří, že vůbec nějaká bouřka byla. Anebo bychom mohli zalitovat, že když už si Barbora Silná dala tu práci a telefonovala od čerta k ďáblu, aby sehnala vyjádření zástupců snad všech profesí, které mají aspoň trochu co dělat s bouřkou, nenašla kousek času zamyslet se nad kompozicí a formulační úrovní svého článku, a že ho nenašel ani editor.

Následné přepětí v síti a možné potíže od zásahu bleskem ovšem nejsou energetici schopni v těchto případech jednotlivě zjistit. „Pokud uhodí blesk do soukromého objektu, například do obytného domu, a způsobí škodu na elektroinstalaci, energetika se k tomu nevyjadřuje," reagoval na dotaz Práva, zda jsou energetici schopni podobné přepětí v síti zjistit, tiskový mluvčí Severočeské energetiky Jiří Koutecký, odflinkla svou práci a podnítila nás k napsání tohoto příspěvku Silná.

Robert Adam

Poznámky:

[1] DANEŠ, F., HLAVSA, Z. et al. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia 1987, s. 164.